

KETHÜDÂ

KETHÜDÂ

Osmanlı devlet
ve esnaf teşkilâtlarındaki
bazı görevliler için kullanılan
bir unvan.

Kelimenin Pehlevîce'den geldiği ve aslının **katak - xvatai** olduğu belirtilir. Farsça'da **kedhudâ** şeklini almış, Türkçe'de hem bu şekilde hem de bundan gelen **kâhya** biçiminde kullanılmıştır. Kedhudanın Farsça'da "ev, köy; taht" anlamındaki **ked** ile "sahip ve mâlik, efendi" mânasına gelen **hudâ** kelimelerinden oluştuğu ileri sürülür. Kedhudânın Osmanlı Türkçesi'ne **kehaya**, **kâya** şekillerinde geçip halk ağzında **kâhya** biçiminde kullanıldığı yolundaki görüşe rağmen **kâhya** kelimesinin menşei henüz kesin olarak aydınlanmamış değildir.

Kâhya ve **kethüdâ** hemen daima eş anlamlı olarak kullanılmakla birlikte devlet hizmetlerini ifa eden **kethüdânın** daha eski olduğu, sivil kuruluşlardaki hizmetlilerin unvanı olan **kâhyanın** ise çok sonra Osmanlılar zamanında ortaya çıktığı veya en azından resmî devlet hizmeti olarak pek kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim IV. Murad'ın, "Al bre **kâhya**" şeklindeki emrinin yeniçeri **kethüdâsı** tarafından hemen anlaşılmamış olması (Hammer, IX, 248) bu görüşü destekler mahiyetindedir. Bu iki terim işlev açısından hemen aynı görevleri ifade etse de kullanım alanları bakımından aralarında küçük farklar bulunduğu görülmektedir. Hazine **kethüdâsı**, bostancılar **kethüdâsı**, kapıcılar **kethüdâsı**, baltacılar **kethüdâsı**, defter **kethüdâsı**, sadâret **kethüdâsı**, tersane **kethüdâsı** ve kul **kethüdâsı** örneklerinde görüldüğü gibi arşiv kayıtlarında ve Osmanlı kaynaklarında **kethüdâ** daha ziyade resmî devlet görevlileri için geçen **kâhya** tabiri Osmanlı toplum ve idare hayatında oldukça uzun bir süre "hacı-heci", "muhtar-kocabaşı" ifadelerindeki gibi genellikle gayri müslim **kethüdâlar** için kullanılmıştır. XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı ülkesine askerî uzmanlık, elçilik gibi görevlerle gelen ve Osmanlı teşkilâtı üzerinde çalışmalar yapan Batılılar bu iki kelimeyi eş anlamda kullanmışlar, ancak resmî devlet görevlileri için **kethüdâ** yerine **kâhyayı** tercih etmişlerdir. Dinî kurumlar ve esnaf kuruluşlarındaki görevliler için de aynı ayırımı gidilmiştir. Sıradan halk için olan bu ayırımı II. Mahmud döneminde müslümanların yaşadığı mahallelere muhtar, diğerlerine ise **kâhya** tayiniyle devam etmiştir.

Kethüdâ tabiri çeşitli değişimler içerisinde köklü ve uzun bir geçmişe sahiptir. Bu terimin en eski kullanım şekline İran'da II. Pers Krallığı (Partlar) zamanında hükümete karşı köyün temsilcisi olarak rastlanmaktadır. Safevîler devrinde ise önceleri "ev sahibi, aile reisi, evin yaşlısı ve büyüğü" demek iken zamanla anlamı genişleyerek mahalle yahut kabile reisi, hâkim, bir şehir veya köyün idarî hizmetlerinden sorumlu muhtar, vali, vergi toplamakla yükümlü kimseler olarak kullanıldığı görülmektedir. İran'da **kethüdâların** durumuyla ilgili olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında bazı hukukî düzenlemeler yapılmıştır. 1935'te **kethüdâ** toprak sahiplerinin hükümete karşı temsilinden sorumlu tutulmuştur.

Bu terimin Türk devletlerinde en erken kullanımı XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklularında görülmektedir (Turan, s. 13, 62). Osmanlılar'da ise kuruluş yıllarından itibaren mevcut olduğu anlaşılmakla birlikte bilinen en eski kullanımına XV. yüzyıla ait kaynaklarda rastlanır. Meselâ Şeyh Bedreddin'in yanında bulunan Börklüce Mustafa, "Şeyhin katında **kethüdâ** idi" şeklinde anılırken "kazasker **kethüdâsı**, mahalle **kethüdâsı**" gibi tabirler de geçer (*Anonim Tevârih-i Âli Osmân*, s. 57, 68). Gerek Anadolu Selçuklularında gerekse daha sonra Osmanlılar'da bölge, yer ve zaman farklılığı göstermek suretiyle **kethüdâ** ve **kâhya** karşılığı olarak şeyh, emin, baş, bey ve muhtar tabirleri de görülür. 1829 yılından sonra İstanbul'da muhtarlık teşkilâtının kurulması halk tarafından, "Mahallelere köy **kâhyaları** (**kethüdâları**) dikildi" şeklinde algılanmıştır.

Kethüdâ tabiri, Osmanlı devlet teşkilâtında XV. yüzyıldan itibaren "bazı devlet görevlilerinin işlerini yürüten yardımcı" anlamını da kazanmıştır. Devletin en üst kademesinde görev yapan sadrazamdan en alt seviyedekine kadar mülki ve askerî erkândan pek çok görevlinin **kethüdâ** unvanını taşıyan yardımcısı bulunmaktaydı. Sivil hayatta da büyük konakların veya çiftliklerin işlerini yönetenler daha ziyade **kâhya** unvanıyla anılırdı. Osmanlı devlet teşkilâtındaki **kethüdâlar** arasında en önemlisi sadâret **kethüdâsı** idi. 1799 yılına kadar bu görevli sadrazamın Dîvân-ı Hümâyun'daki işleri yanında diğer vezirlerin işleriyle de ilgilenirken bu yıl içinde sadâret **kethüdâsı** Seyyid Mehmed Efendi'nin başvurusu üzerine kendisine sadece sadrazamın işleriyle meşgul olması bildirilmiştir (BA, HH, nr. 13283).

Mülki erkân içerisinde sadâret **kethüdâsı**ndan sonra beylerbeyi veya valilerin, bunların da altında sancak beylerinin özel **kethüdâları** gelmekteydi. Fâtih Sultan Mehmed veya II. Bayezid zamanında Anadolu ve Rumeli vilâyet **kethüdâlarının** teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Vilâyet **kethüdâlarının** başlıca görevleri bağlı oldukları beylerbeyine özellikle vergi tahsil zamanlarında yardım etmektir. Devletin büyümesine paralel olarak beylerbeyi **kethüdâlıkları** da artmıştır. XVI. yüzyılda Şam beylerbeyinin birden fazla **kethüdâsı** bulunmakta, bunlar suçluların tutuklanmasıyla da görevlendirilmekteydi (Bakhit, s. 208). **Kethüdâların** seçim ve tayinleri tamamen valinin takdirindeydi. Bazılarının kendisine ait sarayı ve şahsına intikal eden davalar için ayrı bir divanı dahi bulunmaktaydı. Halep vali **kethüdâsı** aynı dönemde yardımcılık yanında **deli*** sınıfının yöneticisi olarak da görev yapmıştı. Mısır'da valinin yardımcısı olan **kethüdâların** Türk asıllı olmaları zorunlu idi. Valilerin sancak beyleri yanında da bazı **kethüdâları** vardı. Mısır'da validen sonra en yetkili kimse, 1737 cizye reformunun ardından nâib veya vekili durumundaki **kethüdâsıydı**.

Beylerbeyi ve sancak beylerinin maiyetlerindeki **kethüdâlardan** başka birimleriyle ilgili işleri takip ve onları Bâbüâli'deki gelişmelerden haberdar etmek amacıyla

Kethüdâ
beyi
padişahın
huzurunda
gösteren
bir tasvir
(İÜ Ktp.,
Album,
nr. 90600)

İstanbul'da ikamet eden özel yardımcılar da bulunur ve bunlara "kapı kethüdâsı" denirdi. Merkezde ayrıca bazı vilâyet defterdarlarının, Rodos kadısının, Kırım hanlarının, Eflak ve Boğdan voyvodalarının kapı kethüdâları da olurdu. XVI. yüzyılda Eflak ve Boğdan voyvodalarının özel yardımcılar için kethüdâ değil "âdem" ifadesi geçer (BA, MD, nr. 3, hk. 80, 102, 130). Gayri müslim olan bu kimselere daha sonraları kâhya denilmiştir.

Askerî teşkilâtta kethüdâ unvanını taşıyan görevlilerin en önemlileri, İstanbul'da bulunan kul kethüdâsı ile onun yardımcısı ve vekili durumundaki kethüdâyeri idi. Taşradaki yeniçerilerin başında görev yapan yeniçeri kethüdâları da vardı. Yine taşrada akıncı beylerinin kethüdâsı olup beyin bulunmadığı zamanlarda ona vekâlet ederdi.

Osmanlı sarayının harem teşkilâtında câriyelerin âmirine "kâhya (kethüdâ) kadın" denirdi. Vâlîde sultan dairesine mensup olan bu görevlide âmirlik alâmeti olarak gümüş kaplı bir değnekle hünkâr daireesindeki eşyaları mühürlemek için padişahın mührü bulunurdu. Yardımcısına "hazinedar usta" denirdi. Başta sadrazam olmak üzere vezirlerin ve diğer erkânın konaklarında da harem kısmının sorumlusu olarak kâhya kadınlar vardı.

Taşra defterdarlarından bazılarının merkezdeki kapı kethüdâlarından başka görev yerlerinde "kethüdâ-yı defterdar" adlı bir yardımcısı daha olurdu. Meselâ Şam defterdarına zeâmet sahibi bir kethüdâ tarafından danışmanlık yapılmaktaydı (Bakhit, s. 144-145). Bedreddin Simâvî örneğinde görüldüğü gibi kazaskerlerin, hatta yüksek rütbeli kadınların da kethüdâları bulunurdu. Mısır kadısının maiyetinde sekreteri durumundaki kethüdâsı divan toplantılarına âmiriyle birlikte katılır ve bu sırada işlemeli bir başlık giyerdi. Mısır'da çavuşların, gönüllülerin, tüfekçilerin ve çerkezlerin de ayrı ayrı kethüdâları vardı.

Kethüdâ ve kâhyalar maaş karşılığı çalışırlar, bunlara ayrıca atıyye verilir. Başarılı kethüdâlar hizmetlerine karşılık daha üst memuriyetlere tayin edilir, kendilerine çeşitli nişanlar takılırdı. Gerek İstanbul'da gerek taşrada görevli kethüdâlarla ilgili şikâyetlerde devlet gayet hassas davranırdı. Kethüdâlar bağlı oldukları devlet görevlisinin durumuna göre itibar veya ceza görürlerdi.

XVII ve XVIII. yüzyıllarda kaza yöneticileri arasında kethüdâlar önemli yere sahipti. Şehirlerde sancak müteselliminin

fonksiyonunu icra eden voyvodaların da kethüdâsı veya vilâyet kethüdâsı denilen yardımcılar vardı. Şehir kethüdâsı olarak da bilinen bu görevli halkın hizmetlerini görmek üzere seçilirdi. Buna "şehir âyanı" da denmiştir. XVII. yüzyılda şehir kethüdâsı sadece tüccar ve seçkin esnaftan değil askerî sınıf üyeleri ve şehir âyanı arasından da seçilebiliyordu. Bâbüâlî tarafından 1786'da şehir âyanlığı lağvedildi, bunların yerine seçimle iş başına şehir kethüdâlarının getirilmesi kararlaştırıldı. Böylece merkezî hükümet âyanlar tarafından yapılan işleri bu kethüdâlara yüklemiştir. Halkın serbestçe seçtiği kethüdâlar, mahallî kadı veya yöneticilerden berat alma zorunluluğuyla yükümlü tutulmadıklarından idarecilerle halk arasındaki temsil işlevini daha rahat bir şekilde yapma imkânı elde etmişlerdir (İnalçık, *Studies in Eighteenth Century*, s. 45-50). Şehir kethüdâsı önemli bir görevli konumuna gelerek hukukî davalarda hazır bulunduğu gibi şehrin vergi, iltizam ve memur tayini işlerinde de etkili olmuştur. Beledî hizmetlerin çoğu kethüdâ tarafından yerine getirilir, bunun için kendisine "kethüdâyye" adı altında bir ücret ödenirdi. Şehirlerin dışındaki yerleşim birimlerinin temsil görevini yerine getiren, vergi toplama mahallî otoriteye yardımcı olan köy kethüdâları bulunurdu.

Göçebe aşiretler ve gayri müslim taşra cemaatlerinin de merkezî hükümetle olan münasebetlerinde aracılık ve vergi tahsil amacıyla aşiret / cemaat kethüdâları vardı. Oymak kethüdâları bağlı buldukları boy beyi tarafından tayin edilmekte, haklarında ahalinin kefalet ve rızası istenmekte, idarede acziyeti ve vergi toplama da ihmalleri görülenler halkın şikâyeti üzerine azledilmekteydi (Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, s. 15). XVII-XVIII. yüzyıllardaki iktisadî ve siyasî istikrarsızlık neticesinde sivil gruplar da kendilerini temsil etmek üzere kethüdâ veya kâhyalar seçmişlerdir.

Esnaf kethüdâ veya kâhyalarının başlıca görevleri, loncaya hükümete karşı temsil etmek ve hükümetin emirlerini üyelerine bildirerek uygulanmasını sağlamak, esnaf arasındaki anlaşmazlıkları halletmek, birikimleri uygun şekilde kullanmak, yönetim kuruluna başkanlık etmek, esnaflığa girişte ve burada yükselişte törenler düzenlemek, esnafa verilecek narhların belirleneceği toplantılara katılarak bu narhlar üzerinden satış yapılmasını, haksız rekabete girilmemesini sağlamak ve bunun için tedbir almak, hükümetin istediği hizmet, ihtiyaç ve iş gücü ile esnaf

ve sanatkârlara gerekli ham maddeyi temin ve tevzi etmek şeklinde özetlenebilir.

Gayri müslim esnaf kâhyaları esnafın cizye vergilerini toplayıp devlete vermekle de yükümlü tutulmuşlardı. Sorumlulukları alınan kararlarda yönetim kuruluyla birlikte, yürütmeye ise yalnız başlarına idi. Seçimle göreve gelen, kötü tutum ve davranışları görülmedikçe ömür boyu iş başında kalabilen esnaf kâhyalarının ölümlü veya görevden ayrılması halinde yerine yenisi seçilirdi. Kethüdâ, önceleri esnaf kuruluşlarında şeyhin yardımcısı durumunda iken XVI ve özellikle XVII. yüzyılda teşkilâtın gerçek başkanı haline gelmiştir. Kethüdâ usta ve ihtiyarlar arasından muhtemelen bir yıllığına seçilmekte, yeniden seçilmesi de mümkün olmaktadır. 1657'de külâhçılar kethüdâlığında görüldüğü gibi müslüman ve gayri müslimlerin birlikte bulunduğu kuruluşlarda bazan seçimler tartışmalı olabiliyordu. Kethüdâlık çekişmelerinde kadınların oldukça yetkili olduğu anlaşılmaktadır. İşinin fazlalığı dolayısıyla esnaf kethüdâsı veya kâhyasına yiğitbaşı, davetçi, sancaktar, bekçi, duacı gibi görevliler yardım ederdi. Esnaf kethüdâları hak ve sorumluluklarını zamanla yiğitbaşılarla paylaşmışlardır. Esnaf kâhyalarının oluşturduğu kurul tarafından ömür boyu başkan seçilen kimseye "kâhyabaşı" denirdi. Bu görevli kâhya ve loncaların durumunu incelemek, esnaf davalarını yerinde çözümlenmek, devlet yetkilileriyle temasta bulunmak, hükümetin emir ve kararlarını duyurmak, halkın şikâyetlerini merkeze iletme, kurul adına devlet törenlerine katılmakla yükümlüydü.

Osmanlı hâkimiyeti döneminde Kuzey Afrika'da kethüdâ tabiri kullanılmamış, buna karşılık Tunus'ta vali yardımcısı veya idarî birim âmirleri için kâhya terimi yer almıştır. Kâhya yüksek dereceli bir memurun, yöneticinin yardımcısı, ikinci başkan anlamına gelmekte, savcı yardımcısına müdde-i umûmî kâhyası, başbakanlık müsteşarına da vezir kâhyası denilmekteydi. Cezayir'de ise kâhya terimi Cezayir beyinin vekili, aynı zamanda polis müfettişi, zâbita âmiri için kullanılmaktaydı (Bontems, s. 49). Osmanlı Devleti'nde 1826 yılından itibaren merkeze paralel olarak taşrada da yenilikler yapılırken kethüdâ unvanı zamanla terk edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 2, hk. 390; nr. 3, hk. 59, 80, 102, 130, 240, 465, 495, 1623; nr. 7, hk. 482, 1881, 2341, 2413, 2483, 2509, 2603, 2634; nr. 44, hk.

KETHÜDÂ

32, 67, 82; BA, *HH*, nr. 13283; BA, İrade-Dahi: liye, nr. 4869, 4992, 5434, 5517, 5522, 5750, 5758, 8082; BA, İrade-Hariciye, nr. 400, 426, 769, 1081, 1129, 1139, 1145, 1764, 1956; BA, İrade-Meclis-i Vâlâ, nr. 1350, 1498, 1733; *II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri* (nşr. İlhan Şahin – Feridun Emecen), İss tanbul 1994, hk. nr. 60, 222; *Anonim Tevârih-i Âli Osman* (nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 57, 68; D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 17, 22, 28, 31, 32, 40, 43, 44, 45, 69, 82, 87, 94, 170, 172, 176, 183, 283, 315-316, 319, 324, 336; Hammer (Atâ Bey), IX, 248; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul 1328, I, 192-193; *Mecelle-i Umûr-i Belediyye*, I, 496-768; Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun Askeri Vaziyeti*, s. 76, 77, 196; Uzunçarşılı, *Kapakulu Ocakları*, I, 30, 195-199, 209, 211-213; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, tür.yer.; Emir Celâleddin Gaffârî, *Ferheng-i Ğaffârî*, Tahran 1336, IV, 741, 742, 743; S. J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt: 1517-1798*, Princeton-New Jersey 1962, s. 146, 184, 217, 330, 402; H. A. R. Gibb – H. Bowen, *Islamic Society and the West*, London 1967, I/1, s. 60, 84, 284; M. Çaoğatay Uluçay, *Harem II*, Ankara 1971, s. 33, 97, 136-137, 160, 165; C. Bontems, *Manuel des institutions algériennes de la domination Turque à l'indépendance*, Paris 1976, s. 49; Halil İnalçık, "Centralization and Decentralization in Otoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History* (ed. T. Naft – R. Owen), Carbondale 1977, s. 30, 35, 37, 45-50; a.mlf., "The Appointment Procedure of a Guild Warden (Kethudâ)", *WZKM*, sy. 76 (1986), s. 135-142; M. Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut 1982, s. 96, 129, 144-145, 208; S. Faroqhi, *Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire*, London 1986, s. 166-167; a.mlf., "Crisis and Change: 1590-1699", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire: 1300-1914* (ed. Halil İnalçık – D. Quataert), Cambridge 1994, s. 588, 592; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s. 13-15; a.mlf., "Kethudâ", *EP* (İng.), IV, 893-894; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 13, 62; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1989, s. 111, 127-134, 213; Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Ankara 1990, s. 7-9; A. K. S. Lambton, *Landlord and Peasant in Persia*, London 1991, s. 122, 167-168, 175, 190, 290, 338-339, 349, 398; Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 38-39, 41-44, 123-125; M. Winter, *Egyptian Society Under Ottoman Rule: 1517-1798*, New York 1992, s. 24, 39, 57, 195; D. Behrens-Abouseif, *Egypt's Adjustment to Ottoman Rule, Institutions, Waqf and Architecture in Cairo (16th and 17th Centuries)*, Leiden 1994, s. 79, 81, 159, 182; G. J. Koury, "The Ottoman Administration of the Province of Damascus at the end of the Eighteenth Century", *Studies in Islam*, XI/1-2, New Delhi 1973, s. 7, 14; Pakalın, II, 140, 251-255; Dihudâ, *Luğatnâme*, XXII-A, s. 386, 389-392; Cl. Huart, "Kâhya", *İA*, VI, 101; a.mlf., "Kelânter", a.e., VI, 545.

MEHMET CANATAR

KETHÜDÂ HASAN PAŞA

(bk. HASAN PAŞA, Kethüdâ).

KETTÂNÎ, Muhammed Abdülhay

(محمد عبدالحی الكتانی)

Muhammed Abdülhay
b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî
el-İdrîsî el-Kettânî
(1886-1962)

Hadis âlimi ve mutasavvıf.

1303'te (1886) doğdu. İdrîsî şeriflerinden olup hadis âlimi, edip ve fakihler yetiştiren Kettânî ailesine mensuptur. İlk eğitimini babasından aldı. Birçok ilim adamının gelip gittiği Fas'taki zâviyelerinde babasından Münâvî'nin *Şerhu's-Şemâ'il*'i ile diğer hadis kitaplarını, Begavî, İbn Kesîr ve Âlûsî tefsirlerini, Süyûtî'nin *ed-Dürü'l-mensûr*'unu, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, *Ķûtü'l-Ķulûb*, *Avârifü'l-ma'ârif*, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, *Füşûşü'l-hikem* ve *el-İbriz* gibi tasavvufî kitapları okudu. Daha sonra Fas'ın tanınmış âlimlerinin derslerini takip etti. Dayısı Ca'fer b. İdrîs el-Kettânî'den hadis, fıkıh, tasavvuf, tarih ve ensâba dair eğitim görerek 1318'de (1900) ondan icâzet aldı. Ağabeyi ve Kettâniyye tarikatının kurucusu Muhammed b. Abdülkebir el-Kettânî'den *Şahîh-i Buĥârî*, *eş-Şifâ*, *Sünenü'n-Nesâî*, *el-Mevâhibü'l-ledüniyye*, *eş-Şemâ'il*, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, *Ķûtü'l-Ķulûb* ile *İhyâ'*n büyük bir kısmını ve ayrıca kelâm, dayısının oğlu Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'den *Şahîh-ı ĥayn*, *el-Muvaĥĥa*, *Sünenü Ebî Davûd*, *el-Elfiyye*, Halîl b. İshak el-Cündî'nin *el-Muĥtaşar*'ı ve *Cem'u'l-cevâmi'* gibi eserleri okudu. Ebû'l-Abbas İbnü'l-Hayyât, Ebû Abdullah Muhammed b. Kâsım el-Kâdirî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüsselâm Kennûn, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Tâlib b. Sûde ve Ebû Abdullah Muhammed b. Fudayl ez-Zerhûnî'den ders aldı. Zerhûnî'nin *Şahîh-i Buĥârî* şerhi olan *el-Fecrû's-sâtî*'ı ondan yalnız Kettânî rivayet etmiştir.

Bizzat ders okuduğu hocaları yanında İslâm dünyasının çeşitli yerlerindeki hadis âlimleriyle de yazışarak mükâtebe yoluyla icâzet alan Kettânî, 1905'te yaptığı Mısır ve Hicaz yolculuğu sırasında Mısır'da Abdurrahman eş-Şirbîni, Selîm el-Bişrî, Ahmed er-Rifâî'den; Hicaz'da Hüseyin el-Habeşî el-Bâ Alevî, Fâlih ez-Zâhirî, Ah-

med b. İsmâil el-Berzencî'den; Şam'da Abdullah es-Sükkerî, Muhammed Emîn el-Baytâr, Abdürrezzâk el-Baytâr gibi âlimlerden icâzet aldı. Beyrut'ta Yûsuf en-Nebhânî ile birbirlerine icâzet verdiler. Bu seyahati esnasında Medine'de Harem-i şerif'te Tirmizî'nin *eş-Şemâ'il*'ini ve *Şahîh-i Müslim*'in mukaddimesini, Cennetü'l-baki'da İmam Mâlik'in türbesinde *el-Muvaĥĥa*'ı, Remle'de Nesâî'nin türbesinde onun *es-Sünen*'ini, Şam'da İbnü'l-Arabî'nin türbesinde *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'yi ve Kudüs'te İbn Ebû'd-Dünyâ'nın *el-Ferec ba'de's-şidde*'sini okuttu.

1906'da ülkesine dönünce burada başlıyan islahat ve uyanış hareketlerine katılarak idarî, iktisadî ve siyasî konularda görüşler ortaya koydu. Sömürgeci güçlere ve yönetimde İslâmî islahat yapacağına söz verdiği halde bunları gerçekleştirmeğe yanaşmayan Fas Kralı Abdülhafız el-Alevî'ye karşı verdiği mücadelede ağabeyinin yanında yer aldı. 1909'da ağabeyi, babası ve bazı aile fertleriyle birlikte hapse atıldı. Ağabeyinin aynı yıl hapiste işkence sonucu ölümünden bir süre sonra serbest bırakıldı. Karaviyyîn Üniversitesi'nde hocalık ve kütüphane yöneticiliği yaptı. Karaviyyîn Kütüphanesi'nin tanzimi ve ilk katalogunun hazırlanmasında (1915) önemli katkıları oldu. Üniversitenin islahı meselesinde mücadele verdi. 1915'te babası vefat edince Kettâniyye tarikatının başına geçti. 1921'de Cezayir, Tunus ve Kayrevan'a gitti. Kayrevan'da İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin türbesinde onun *er-Risâle* ve *en-Nevâdir*'ini, Kâbisî'nin türbesinde *el-Mûlaĥĥaş*'ını ve Sahnûn'un türbesinde *el-Müdevvene-tü'l-kubrâ*'yı okuttu.

Kötü yönetimi ve Batı etkisi altında İslâmî esaslardan ayrılması sebebiyle Kral Abdülhafız ile ilişkileri bozulan Kettânî tarikatlarına ait zâviyelerin kapatılması, ağabeyinin öldürülmesi ve kendi hayatının da tehdit altında bulunması gibi gerekçelerle kral ailesine ve yönetim kadrosuna karşı yürüttüğü mücadelede 1920'lerden itibaren Fransızlar'la yakınlık kurmaya ve onların desteğini sağlamaya çalıştı. Bu yüzden ağır tenkitlere muhatap oldu. Ailesinin İslâmî ilimlerdeki geleneğini devam ettirmesi yanında bir İdrîsî şerifi olarak bu dönemde Fas'ta hüküm süren Alevî hânedanına karşı şiddetli bir muhalefet sürdürdü ve 1953 yılında Kral V. Muhammed'in tahttan uzaklaştırılıp